

DÍVKOU A CHLAPCEM VE VOLNÉM ČASE: VNÍMANÍ GENDERU V RÁMCI ZÁJMOVÝCH AKTIVIT

Tomáš Kůst

*Katedra sociologie Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni
Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého
v Olomouci
tomas.kust@seznam.cz*

Being girl and boy in their free time: Perception of gender in the interest activities

Abstract—In this paper I would like to explain how students of first grade (12 years old) and last (eighth) grade (19 years old) at one grammar school in Pilsen region understand their gender in connection with free time activities and interests. Free time activities and interests are important part of human life. It is connected with all components of our life. It means we can suppose that gender stereotypes will exist in area of interests and free time activities too. The aim of this work was to understand and explain how gender stereotypes are produced and repeated. I decided for mixed methods research design. First of my results is that for participants free time and interests are not the same thing. Second of main results is that in area of interests and hobbies are produced and repeated gender stereotypes. However the participants have never said it in the interview. The positive result of this research is how gender stereotypes could be deconstructed. It is possible thanks to personal experience with untypical interest according to gender. This experience was shared through interactions with others and it brought positive changes of opinions.

Keywords—*gender – stereotypes – free time, interests – free time activities – male students –female students – grammar school*

ÚVOD

PŘEDMĚTEM zájmu této práce jsou zájmy a zájmové aktivity, které jsou vedle např. zaměstnání nebo školy další důležitou oblastí všedního života lidí. Protože jednotlivé oblasti nelze nikdy zcela oddělit, naopak dochází k jejich prolínání, je možné předpokládat, že i v zájmech a zájmových aktivitách bude možné identifikovat a popsat produkci a reprodukci

genderových stereotypů, předsudků a nerovností. V textu je použit víceúrovňový pohled na gender, který je tak vnímám ve třech rovinách – individuální, interakční a systémové. V analýze zohledňuji jednotlivé části samostatně, ale i ve vzájemných souvislostech, abych mohl dopady genderových stereotypů a předsudků co nejlépe popsat. Zajímám se i o koncepty individualizace (Beck 2011, Bauman 2004) a habitu (Bourdieu 1998 a 2000), konkrétně o genderový habitus.

Cílem této práce je popsat, jak se z hlediska genderu k oblasti volného času, zájmů a zájmových aktivit vztahují studenti a studentky prvního a posledního ročníku gymnázia. Za využití smíšených metod výzkumu se snažím odhalit, jestli se v rovině zájmů projevují genderové stereotypy a předsudky, a pokud ano, jaké mají na respondenty a respondentky dopady.

V textu se věnuji nejprve rozlišení termínů „zájmy“ a „volný čas“ z hlediska aktérů/ek, což jak ukázal výzkum, může hrát významnou roli i z hlediska genderu a množství času, který mohou dospívající věnovat zálibám. Následně potvrzuji předpoklad existence genderových stereotypů a předsudků ve zkoumané oblasti a snažím se ukázat, jak se dopady genderových stereotypů liší pro ženy a pro muže v souvislosti s jejich sociálním okolím, a také, proč k tomu dochází. Snažím se tak ukázat, jaký vliv na postavení jedince ve společnosti může mít genderově typický a netypický zájem.

VÍCEÚROVŇOVÝ POHLED NA GENDER

„Gender a pohlaví nejsou ekvivalenty“ (Lorber 1994, 2), a přesto jsou sociální rozdíly (tedy gender) budovány na interpretacích biologických odlišností žen a mužů (rozdělených dle pohlaví).

Gender je komplexní koncept zasahující

všechny oblasti života. Ovlivňuje rodinné formy, pozice a role lidí v rodině, možnosti uplatnění se na pracovním trhu nebo výběr zájmů a zájmových aktivit. Vzhledem k takto širokému záběru genderu se objevuje otázka, jak na něj vlastně nahlížet? Můžeme ho vnímat na třech rovinách. Úrovní individuální, interakční a systémové. Nejdříve se pokusím všechny roviny popsat zvlášť, protože každá svým způsobem přispívá k celkovému vlivu genderu na život. Zároveň je ale třeba všechny roviny propojovat a zkoumat ve vzájemných souvislostech, aby bylo možné vliv genderu popsat co nejlépe.

První rovinou je gender jako jedna z hlavních charakteristik jedince. Z tohoto úhlu pohledu jsou genderové charakteristiky osob, jak o nich mluví např. Šmausová (2008), sice naučené, ale natolik silné, že dochází k jejich zvnitřňování, a my je tak vnímáme jako přirozenou součást našich osobností. Genderová typizace, jak ji uvádí Šmausová (2008) tak s „mužskostí“ spojuje výrazy, jako je výkon, konání, racionalita, pokrokovost, asertivita a další. S „ženskostí“ pojmy, které vyjadřují přesné opaky těch uvedených u mužů, tedy stav, bytí, emocionalita, tradice, submisivita apod.

Mužská a ženská sféra je tak oddělována a principy „mužství“ jsou řazeny nad principy „ženství“. Přitom často větší rozdíly než mezi kategoriemi „muž“ a „žena“ můžeme najít mezi jednotlivými příslušníky a příslušnicemi daných kategorií. Connell proto zavádí koncept, který nazývá *hegemonní maskulinitou* (Connell 2002). Popisuje jím muže silné a zdravé, schopné prosadit se, obsadit nejvyšší pozice a dobře vydělávat. Takového stavu ale většina mužů není a nemůže být schopná dosáhnout, a tak ztrácejí svou pozici v očích jak ostatních mužů, tak žen. Podobně nedosažitelné a většinou znevýhodňující modely bychom mohli pravděpodobně hledat i uvnitř kategorie žen, a proto lze tvrdit, že genderové rozdíly a stereotypy jsou nevýhodné pro všechny.

Vlastnostem „mužství“ a „ženství“ se učíme prostřednictvím především primárních skupin (Cooley 2006 [1962]), ale i vlivem skupin sekundárních. „Přirozenost“ zvnitřněných genderových principů se v lidském jednání projevuje ve způsobu vyhledávání informací a jejich interpretacích (Nochlin 2002, Martin 2002). Genderové role se u lidí udržují především chováním a jednáním, oblékáním, mluvou nebo zá-

jmy.

Teorie zaměřující se na individualitu lidí nám mohou pomoci lépe pochopit původ a důvody lidského chování a jednání, ale zároveň jsou někdy až příliš omezené, protože gender redukuje na individuální úroveň. Není tak možné vysvětlit např. jak je možné, že lidé zvládají ve svém životě více různých rolí, a někdy dokonce současně (např. matky živitelky nebo otcové na rodičovské dovolené).

V tomto bodě tak přichází na řadu další úhel pohledu – interakční přístup. Tato možnost posouvá zájem od nitra jednotlivce k jeho vztahům s dalšími členy společnosti. Soustřeďuje se na mezilidské jednání a vidí gender jako prvek vytvářený v interakcích s ostatními lidmi, se kterými přicházíme každodenně v běžné životní praxi do styku. Jeho hlavní představitelé C. West a D. H. Zimmerman (2008) proto přinášejí koncept „Dělání genderu“ a říkají, že se „k ‚dělání‘ genderu uchylují ženy i muži, neboť jejich možnosti jako příslušnic a příslušníků společnosti jsou zcela závislé na jeho produkci“ (West, Zimmerman 2008, 100). Protože jsme na jeho produkci závislí, musíme ho také dělat správně – tak jak to vyžadují „pravidla“ naší genderové role. Tím pádem i různé aktivity (ty zájmové nevyjímaje) mohou být popsány podle znaků, které určují, jestli spadají do „ženského“, nebo „mužského“ chování (Fenstermaker, West 1995, 21).

Podle F. M. Deutsch (2007) koncept „dělání genderu“ odhaluje slabiny socializace a strukturálních přístupů, ale zároveň se stává teorií genderové stálosti a nevyhnutelnosti nerovností. Vychází přitom z toho, že jazyk predestinuje to, jak myslíme. Přebíráme tak frázi „dělat gender“ a jejím prostřednictvím reprodukuje genderové stereotypy. Říká, že gender tak lze nejen dělat, ale i rozkládat („undoing“). Interakce tak nemusí být pouze prostorem pro reprodukci genderových stereotypů, ale mohou se zároveň stát nástrojem změny (Deutsch 2007).

Poslední úrovní je gender jako struktura, která ovlivňuje a určuje chování a jednání nás všech. Dává smysl našemu okolí a tomu, s čím se v něm setkáváme. Gender všechny a také všechno obklopuje (Bem 1993, Bourdieu 2000). Genderové stereotypy poznáváme i pomocí postupů zmíněných v předešlých pohledech a „vypadá to, jako by dělení podle pohlaví bylo ‚v řádu věcí‘, tak jak se to říká o něčem,

co je normální, přirozené, a tedy nevyhnutelné: existuje objektivně ve věcech (...), v celém sociálním světě, a zároveň se ztělesňuje v tělech, v habitusech aktérů, kde funguje formou systémů schémat, vnímání, myšlení a jednání“ (Bourdieu 2000, 12). Bourdieu tak propojuje všechny úrovně a ukazuje, jak spolu souvisejí. *Společnost* nemůže fungovat bez vzájemně *interagujících* individuí.

Bourdieu se zajímá o diferenciaci do třídních vrstev a jako nástroje třídního dělení představuje koncepty kapitálu, pole a habitu. Každé individuum je možné charakterizovat podle kapitálu. Těch je několik druhů, vzájemně se ovlivňují a propojují. Bourdieu mluví především o rodinném původu, majetku, vzdělání nebo kontaktech na lidi v určitých společenských kruzích. Kapitál také ovlivňuje naše možnosti vstupu do různých polí a šance v nich uspět. Pole jsou sociální prostory, struktury ještě před aktéry/kami existujícími, a tudíž na aktérovi/ce nezávislých sociálních vztahů, do kterých musí aktéři/ky vstupovat. Jsou to různé instituce, jako je úřad, zaměstnání nebo pro mě v této práci nejdůležitější škola (Bourdieu 1998). Každý se také podle svého kapitálu v daných polích určitým způsobem chová. Takové jednání Bourdieu nazývá habitem, který se projevuje specifickým vkusem, životními praktikami nebo zájmy a zálibami. Tím, že dochází k opakování těchto zálib a vkusu, dochází i k reprodukci stávajícího stratifikačního rámce (Bourdieu 1998, 9–21).

V jeho argumentech ale chybí důraz na několik dalších důležitých faktorů. Jedním z nich je etnicita (viz MacLeod 2004) nebo gender – genderový habitus. Bourdieu (1998) vysvětluje diferenciaci do třídních vrstev na příkladu fungování školy. Říká, že náš třídní původ v podstatě předjímá, kam se budou ubírat naše další kroky. Školní systém podporuje stávající strukturu a pocházející z nižších vrstev směřuje ještě níž a naopak ty, původem z vyšších vrstev, posouvá ke společensky atraktivnějším, prestižnějším a lépe placeným pozicím (Bourdieu 1998). Stejně jako je kapitálem původ, je pro nás kapitálem i to, jestli jsme muž, nebo žena. Podle toho si osvojujeme příslušný genderový habitus, tedy specifické způsoby chování a jednání vzhledem k našemu genderu, který se následně projevuje právě ve škole, zálibách nebo zaměstnání (jak výběrem nebo přístupem ke konkrétní činnosti a oblasti, tak přímo uvnitř dané instituce). Oddělují se ženské a mužské obory, práce a zá-

jmy a k mužům a ženám se i ve společné instituci, jako je např. škola, přistupuje odlišně. To zásadně ovlivňuje i naše šance rozvíjet sociální kapitál, který lze následně využít pro zlepšení např. ekonomického kapitálu (Bourdieu 1998). Kapitál je tak mezi ženami a muži nejen nerovně přerozdělován, ale také odlišně vnímán. V důsledku toho společnost ženám a mužům ani nepřipisuje stejné uznání v různých aspektech jejich života – v zaměstnání, rodině nebo zájmových aktivitách.

Jsme tedy pouze „otroky systému“, nebo máme šanci na vlastní rozhodnutí a nezávislé utváření identity?¹ Beck (2011) říká, že se můžeme rozhodovat více svobodně a individuálně, ale stále o těch samých záležitostech – práci, vzdělání, rodině nebo zálibách. Takový stav nazývá „spirálou individualizace“ (Beck 2011, 183). Říká, že máme najednou možná až příliš široký prostor na rozhodování o dobře známých věcech, a to nás zneklidňuje a nutí nás hledat nějaký záchytný bod. Ten se snažíme najít v lidech okolo nás a vytváříme na ně o to větší tlak, aby reprodukovali genderové (a jiné) stereotypy a role, a vše zůstalo ve stavu, který známe.

GENDEROVANÉ ZÁJMY A ZÁJMOVÉ AKTIVITY

Zájmy a záliby jsou specifickou oblastí lidského života. Je to něco, co lidé dělají pro radost a relaxaci. I když někdo může uvádět rodinu nebo zaměstnání jako svou zálibu, většinou nejsou zájmy vázány na pracovní nebo rodinné povinnosti a jedinci se jim věnují ve svém volném čase. Zároveň se však dotýkají všech oblastí sociálního života, a tak také neunikají genderovým tlakům.

Pro ilustraci propojení zájmů a genderu jsem se rozhodl vybrat jednu oblast zájmových aktivit – sport. Sport je nejen oblíbenou zájmovou činností. Zároveň v něm dochází k projevům genderových stereotypů. Sport přímo spojený s fyzickou aktivitou je většinou přisuzován mužům, jak ukazují různé výzkumy (Čech 2002, Crouter et al. 2001, Byusse, Embser-Herbert 2004). Významnou úlohu přitom sehrávají média a mediální prostor, který ovládají, protože mají velký vliv na popularitu a prestiž jak jednotlivých druhů sportů, tak daného sportu v mužském a ženském podání. Tím ovlivňují např.

1 Více o konceptu individualizace a s ním spojenými termíny vlastních rozhodnutí, identity apod. např. Kolářová (2008), Beck (2011), Bauman (2004).

i přísun finančních zdrojů ke sportům, sportovcům a sportovkyním. Podle M. A. Messnera (2002) se ženy věnují sportu mnohem více, než tomu bylo dříve, ale často musí bojovat o přístup k tomuto sportu a o to, aby si v něm získaly respekt (Messner 2002). To můžeme vysvětlit opět spirálou individualizace (Beck 2011: 183) a tím, že i média podporují starý, známý, pohodlný a genderově stereotypní stav věcí.

METODOLOGIE

Ve výzkumu jsou využity smíšené metody sběru dat (Creswell 2003, Bryman 2006) v podobě dotazníkového šetření, polo-strukturovaných individuálních rozhovorů a rozhovorů skupinových. Z metodologického hlediska se při výzkumu opírám nejen o již zmíněné autory, ale i o práce Hendla (2005) a Corbin a Strauss (1999).

Sběr dat proběhl na gymnáziu v průběhu první poloviny školního roku 2011/12 (září–prosinec). Vzorek tvoří studentky a studenti prvního a posledního ročníku osmiletého gymnázia – primy a oktávy, celkem tři třídy (1x prima, 2x oktáva). Data byla sbírána sekvenčním způsobem (Creswell 2003, 212). Nejprve jsem získal 84 vyplněných dotazníků, 32 od mladší skupiny a 52 od starších studujících. V 31 případech se jednalo o ženy, v 53 o muže. Dotazník obsahoval 9 otázek zaměřených na gender, vlastní zájmy dotazovaných, genderové dělení zájmu a na závěr otázku o ochotě zúčastnit se rozhovoru.

Následně bylo uskutečněno 12 rozhovorů (2 skupinové, 10 individuálních – 1 s vyučujícím). Rozhovorů se celkem účastnilo 17 informátorů/ek – 9 žen a 8 mužů. K rozhovorům se všichni aktéři a aktérky přihlásili dobrovolně. Někteří z nich se zúčastnili obou typů rozhovorů. Díky tomu jsem mohl porovnat jejich odpovědi o samotě a „pod dohledem“ spolužáků a spolužaček. Všechny rozhovory jsem zaznamenal pomocí diktafonu a poznámek v průběhu hovoru a následně přepisoval pomocí programu F4. Zpracovány byly za využití tematické analýzy.

Gymnázium bylo vybráno z několika důvodů. Nemá vyhraněný směr, jako např. specializované střední školy, a zajišťuje tak genderově vyváženější složení studujících a dává větší prostor variabilitě zájmů, ale zároveň všem aktérům/kám zajišťuje jisté společné charakteristiky, protože vzdělání je jednou z určujících složek sociálního statusu, a shodná škola tak zaručuje i stejný systém vzdělávání se, tedy formování se.

Vstup do terénu a kontaktování informátorů bylo podmíněno informovaným souhlasem od vedení školy, u neplnoletých studentů/ek navíc informovaným souhlasem rodičů. Při představování autora a výzkumu byla zdůrazněna i dobrovolnost a anonymita.

Kvantitativní část

Cílem výzkumu je prozkoumat vztah zájmových aktivit s genderem a případně další proměnnou – věkem. Z toho důvodu jsem pro dotazník určil dvě základní hypotézy:

- H1: Ženy i muži budou vykonávat genderově rozdělené zájmy.
- H2: v obou věkových skupinách budou muži více než ženy zájmy genderově členit.

První hypotéza vychází z předpokladu, že se i v oblasti zájmových aktivit projeví stereotypní dichotomické charakteristiky mužství a ženství (viz např. Martin 2002, Šmausová 2008). Inspirací pro druhou jsou pak tvrzení, že ženy mají ve společnosti znevýhodňující postavení (viz Jarkovská et al. 2010, Bourdieu 2000) a musí často „bojovat“ o přístup k určité zájmové aktivitě, např. sportu, nebo o získání respektu v dané činnosti (viz Messner 2002), proto je pro ně lepší zájmy podle genderu nedělit. U mužů je to naopak a genderové dělení pro ně může být výhodnější, protože napomáhá udržování jejich výhodnějšího postavení.

V rámci operacionalizace byly věkové kategorie určeny školní třídou, do které aktéři/ky chodí, a gender pomocí toho, jestli sebe označí za ženu, nebo za muže. Zájmy typické i netypické byly klasifikovány podle odpovědí aktérů/ek a toho, které zájmy oni určili jako typické a netypické, a to jak přímo (označí je úmyslně v odpovědi), tak i nepřímo (budou z odpovědi vyplývat).

Kvalitativní část

Hlavní výzkumné otázky projektu se vztahují k zájmovým aktivitám, genderu a následně i věku, který jsem zkoumal pomocí dvou věkových skupin. Otázky tedy jsou:

- Jak se vztahují dospívající k genderu v rámci zájmových aktivit a jak se tento vztah liší ve dvou věkových skupinách?
- Reprodukují v této oblasti zažité genderové stereotypy ženství a mužství? Jaké

činnosti považují za typické pro muže a jaké pro ženy? Jaké za netypické? Proč?

- Jaký vliv mají sociální skupiny – rodina a kolektiv (kamarádi, spolužáci, vrstevníci)?

Rozhovory se žáky/němi z primy probíhaly ve škole v místnostech zapůjčených školou. Výhodou byl klid a prostor na rozhovor, nevýhodou časová limitace jedné vyučovací hodiny (45 min) na rozhovor. Rozhovory se starší věkovou skupinou probíhaly na různých předem domluvených místech. Délka rozhovorů se pohybovala od 40 do 75 min. Skupinové rozhovory proběhly ve škole, protože to byl nejvhodnější čas pro všechny aktéry/ky a také pro to, že zde k tomu byl opět vhodný prostor. Opakovala se však i časová limitace, a tak trvaly 45–50 min.

VOLNÝ ČAS, ZÁJMY A GENDER

Ačkoliv se na první pohled mohou termíny volný čas a zájmové aktivity zdát shodné, výsledky výzkumu ukazují, že je aktéři/ky bez ohledu na gender definují odlišně. Jakým způsobem se dospívající vztahují k volnému času, nejlépe ukazuje následující úryvek skupinového rozhovoru oktávy:

Tazatel: *A kolik toho volného času tak vlastně máte?*

Martin: *U mě se to třeba změnilo od těch osmnácti, že mam brigádu většinou a ta mi taky žere spoustu volného času.*

Karolína: *Já mam třeba málo volného času, máme dlouho školu, pak přídu a vlastně hned na trénink. (Karolína hraje volejbal)²*

Tazatel: *Aha, tak počkejte. Co pro vás vlastně znamená volný čas? Jak byste ho definovali?*

Martin: *Ten v podstatě není žádný, když si to tak vemeš.*

Michal: *Ten nemáš no, a když ho máš, tak se prostě flákáš.*

2 Značky v transkripci použité v textu jsou následující: (Xy) – závorky, běžný text, značí poznámku nebo doplnění autora; ... – tři tečky, značí pomlku ve výpovědi mluvčí/ho; „ – uvozovky, značí interpretaci ve výpovědi, přízvuk, nebo zdůraznění části výpovědi mluvčí/m.

Eva: *v sobotu jsem třeba měla volného času habaděj a vůbec jsem nevěděla, co mam dělat...*

Petr: *Pro mě je ten volnej čas, kdy se můžu úplně volně rozhodnout, co budu dělat, že to není pevně daný.*

Všichni: *Hm. (souhlasně)*

Petr: *Třeba ty tréninky florbalu, to pro mě není volnej čas, to je pevně daný.*

Ukazuje se tak, že pojmenování „volnočasové aktivity“ může být do jisté míry zavádějící. Termín *volný čas* není možné brát pouze jako synonymum pro zájmové aktivity. Z jednoho úhlu pohledu volný čas v podstatě neexistuje, a proto i volnočasové aktivity v žité realitě nejsou. Případně pokud jsou, rovnají se stavu nudy. Volný čas funguje jako prostor pro vlastní rozhodování o tom, jakou aktivitou ho aktér/ka vyplní. Zájmové aktivity tedy mění *volný čas* na *čas vyplněný*.

Jestliže volný čas znamená prostor, který je možno libovolně vyplnit zájmy, musíme se ptát, jestli je tento prostor rovnoměrně rozdělen mezi oba gendery. Crouter, McHale a Tucker (2001) říkají, že v industrializovaných zemích takové genderové rozdíly v množství volného času nejsou. Výsledky výzkumu ale ukazují, že při hodnocení objemu volného času je nutné brát v úvahu i další dimenze života, které množství volného času ovlivňují. V případě studentů/ek je to především škola, jak ukazují následující výpovědi Hanky: „*Kluci i holky hrajou počítačový hry, ale holky budou míň času hrát a víc času se učit a kluci víc hrát a míň času se učit.*“ A také Evy: „*Možná ty kluci měli trochu víc volného času, protože ty se na tu školu nekoukli vůbec, holka, ta se aspoň trochu koukne.*“

To, že dívky více svého volného času zaplní školní přípravou, zatímco chlapci hrou, vyplývá z odlišných přístupů k dívkám a chlapcům ve školním procesu³. Chlapci jsou bráni jako ti, kteří všechno dokážou lépe vymyslet, dívky naopak tak, že se musí více učit nazpaměť (Jarkovská 2009). Z toho plyne, že i po skončení vyučování se musí dívky přípravě do školy věnovat více

3 K genderovanosti tříd a školy více např. Bourdieu 1998 a 2000, Jarkovská 2009 nebo Pražská skupina školní etnografie – př. Rybová 2001, Doubek 2002.

než chlapci. Tím pádem je volný čas mezi školou a zájmy u dívek více vyplňován právě učením a chlapci získávají více času na činnosti, které je baví a nejsou povinnostmi.

Jiné vysvětlení toho, proč se dívky více věnují škole, klade důraz na odlišné svědomí a snahu uspět. Chlapci jsou považováni za větší „lajdáky“ a dívky naopak za „pečlivky“. Zajímavé vysvětlení toho, proč by to tak mohlo být, přináší oktávka Jitka, která zdůrazňuje historický kontext možností studia pro muže a ženy, a v důsledku toho odlišně vytvořené hodnoty možností vzdělávání se:

Jitka (oktáva): Škola, jsou prostě daný ty hodiny a pak je ten volnej čas, a jestli se v něm učíš, nebo ne, to už je tvoje věc. Ale je to volnej čas. Ale asi se to říká, že holky jsou víc pracovitější a svědomitější.

Tazatel: A ty si to myslíš?

Jitka (oktáva): Jako, u mě osobně to tak není...ale myslím, že...asi jo, asi je to tak, když beru naši třídu nebo co se známe, že holky se víc připravují do té školy. Možná je to taky podmíněný historicky, že ty holky neměly dlouho přístup ke vzdělání, a tak si toho pak víc vážily, když tu možnost dostaly.

Z výzkumu vyplynulo, že genderové rozdíly v množství volného času libovolně přeměnitelného na záliby identifikují všichni dotazovaní, nicméně ne všichni stejně. Zatímco dívky v obou věkových skupinách a chlapci ve starší skupině rozdíly vnímají, chlapci z mladší skupiny je vyvracejí. To ilustrují následující úryvky rozhovorů:

Tazatel: Myslíš, že se třeba nějak liší ten volnej čas těch holek a kluků?

Filip (prima): No tak to myslím, kolik maj volnýho času, to ani tolik ne.

Tazatel: Takže holky se víc věnujou té škole?

Martin (oktáva): Jo, to si myslím, že je pravda, rozhodně i teď v té oktávě. Protože já jsem třeba věnoval víc učení v té primě než teď v té oktávě.

Genderovým stereotypům podléhají všichni. Mladší chlapci si je ale pravděpodobně méně uvědomují, protože na ně nemají takové negativní dopady jako na jejich spolužačky. S rostoucím věkem a získanými novými zkušenostmi

s normami společnosti si ale i chlapci rozdílů značnou více uvědomovat a reflektovat je.

GENDEROVÉ STEREOTYPY V ZÁJMOVÝCH ČINNOSTECH

Genderové rozdíly lze identifikovat nejen v množství času určeném na zájmové aktivity, ale také přímo v zájmových činnostech. Výsledky výzkumu potvrzují první hypotézu⁴ a říkají, že záliby reprodukuje stereotypní charakteristiky mužství a ženství. V hodnocení zájmů se objevují klasické genderové dichotomie aktivita X pasivita, fyzická síla X slabost a „měkkost“ (fyzická nenáročnost), agresivita X emocionalita, tvrdost X ladnost a něžnost apod. (viz Martin 2002, Šmausová 2008 atd.). Chlapci proto častěji mezi své zájmy řadili technické záliby – př. auta nebo počítače. Dívky naopak převyšovaly v kategoriích uměleckých a poznávacích, jako je kultura nebo studium (více Tab. 1).

Biologickým odlišnostem jsou přisuzovány různé sociální významy. Zároveň jsou takové významy a charakteristiky brány za již vrozené. To dokládají i výpovědi různých respondentů/ek:

Filip (prima): Oni (kluci) maj větší tu fyzickou, a když prostě kluk, ty holky se tam nechtějí zrakvit v tom hokeji (smích), většinou.

Hanka (oktáva): Fotbal, ten je vyloženě klučičí a u břišních tanců, že jsou vyloženě holčičí, nebo třeba zumba.

Radek (prima, skupinový r.): Holky by neměly, nebo nechtějí dělat ty tvrdý sporty... třeba rugby, box třeba.

Dívat se na zájmy ale jen v řádech zájmových skupin, jako je např. sport, by mohlo být příliš zobecňující. I když je sport podle charakteristik přisuzován spíše mužům, a výsledky takové tvrzení podporují, stále tvoří téměř čtvrtinu (24 %) všech odpovědí dívek v otázce jejich zájmů. Genderové stereotypy je tak třeba hledat i uvnitř jednotlivých zájmových skupin a např. rozlišovat, které sporty jsou hodnocené jako mužské a které jako ženské, nebo jak se liší stejná aktivita v podání dívek a chlapců.

Výsledky potvrzují, že i obsahy jednotlivých zájmových skupin jsou genderované podle stejných pravidel jako celé kategorie. Např. romantické filmy jsou ženské, akční filmy mužské.

4 H1: Muži i ženy budou vykonávat genderově rozdělené zájmy.

Tabulka 1. Zájmy podle genderu. (N=84).

ČINNOST	GENDER		CELKEM
	ŽENY	MUŽI	
<i>Sport</i>	25	47	72
	35%	65%	100%
<i>PC</i>	4	38	42
	9,5	90,5	100
<i>Auto/moto</i>	0	7	7
	0	100	100
<i>Aktivní kultura*</i>	18	16	34
	52,9	47,1	100
<i>Pasivní kultura**</i>	20	19	39
	51,3	48,7	100
<i>Škola/studium***</i>	9	8	17
	52,9	47,1	100
<i>Cestování</i>	10	3	13
	76,9%	23,1%	100%

Poznámka:
 * Hra na hudební nástroj, zpěv, soubor/kapela, fotografování, psaní, malování/kreslení, tvorba videí
 ** Návštěvy divadel, galerií, poslech hudby, sledování filmů/seriálů/TV, čtení
 *** Všechny činnosti spojené se vzděláváním - výuka jazyků, školní předměty apod.

Krasobruslení, jako sport s důrazem na krásu a ladnost pohybu, je přisuzován ženám, bojové, tedy agresivnější, sporty mužům (viz Tab. 3). Souhlasně vypovídají i rozhovory, pro ilustraci např. oktávánka Eva: „*Teď poslední dobou jsou ty sporty u nás hodně rozvinuté, tak se mi nezdá, že by tam byly velký rozdíly u holek a kluků, jenom třeba, že kluci hrajou agresivnějc nebo takhle.*“

Nerovné postavení mužských a ženských zájmů se projevuje a je podporováno i mediálním prostorem, který je jim věnován. Dominantně zobrazované jsou mužské zájmy (Messner 2002) nebo v rámci konkrétního zájmu vidíme častěji muže než ženy. Rozhovory s dotazovanými tato tvrzení podporují:

Tereza (oktáva): *Populární sporty fotbal, hokej. Možná je to tím, že jsou popularizované v té televizi a že se o tom hodně mluví, a v novinách a všude. (...) Ženskéj fotbal, tak o tom se nějak nemluví a nekouká se na to v televizi a nikdo nevyhlašuje nejlepší fotbalistku roku, že asi jako, že ještě pořád trošičku tady ty předsudky jsou, ale třeba vymizí časem...*

Tabulka 2. Genderové složení tříd. (N=84).

TRÍDA	GENDER		CELKEM
	DÍVKY	CHLAPCI	
<i>Prima</i>	5	27	32
	15,6%	84,4%	100%
<i>Oktáva A</i>	10	14	24
	41,7	58,3	100
<i>Oktáva B</i>	16	12	28
	57,1	42,9	100
<i>Celkem</i>	31	53	84
	36,9%	63,1%	100

Tazatel: *Takže myslíš jako, že na to má vliv ta televize, noviny, časopisy?*

Filip (prima): *Myslím, že taky, protože všude se píše o fotbalistech, furt...*

PARADOX DEKLARACE ABSENCE STEREOTYPŮ A JEJICH REÁLNÉ NAPLŇOVÁNÍ

V předešlých kapitolách jsem ukázal, že se v zájmech genderové stereotypy objevují, přesto často nejsou explicitně zmiňovány. Naopak respondenti/ky říkají, že se zájmy genderově nedělí. V dotazníkovém šetření takové odpovědi tvořily 87 % a za pravdu jim dávaly i rozhovory, kde často zaznívala podobná slova jako od primánky Jany: „*Já myslím, že ne, podle mě je to jakoby, někoho baví to, někoho zase to. Podle mě je to jakoby každého jako co on má rád.*“ Objevuje se tak paradox předkládané rovnosti, kdy má podle odpovědí každý na individuální úrovni svobodnou volbu při výběru svých zálib, ale zároveň jsou v zájmech a zájmových aktivitách poměrně silně zakořeněny genderové rozdíly. Jak je takový paradox možný, a proč tedy stereo-

Tabulka 3. Aktivity pro gender podle mužů dělicích zájmy podle genderu. (N=11).

ŽENY			MUŽI		
ZÁJEM	POČET	SKUTEČNÝ VÝSKYT (ANO/NE)	ZÁJEM	POČET	SKUTEČNÝ VÝSKYT (ANO/NE)
<i>Balet</i>	4	ne	<i>Bojové sporty</i>	5	ano
<i>Možoretky</i>	2	ne	<i>Fotbal</i>	2	ano **
<i>Zumba</i>	2	ano	<i>Rugby</i>	2	ne
<i>Nakupování</i>	2	ano	<i>Hokej</i>	1	ano * + **
<i>Pletení</i>	2	ne	<i>Motorky</i>	1	ano
<i>Líčení se</i>	1	ne	<i>Basketbal</i>	1	ano **
<i>Gymnastika</i>	1	ano	<i>Akční filmy</i>	1	ne ***
<i>Keramika</i>	1	ne **	<i>Technika</i>	1	ano
<i>Romantické filmy</i>	1	ne ***			
<i>Tanec</i>	1	ano * + **			
<i>Šití</i>	1	ne			
<i>Krasobruslení</i>	1	ne **			

Poznámka:
* výskyt u obou genderů
** ale zároveň "ano" jako zájem, kterému se nemohou věnovat, i když by chtěli
*** kategorie "filmy" se ale vyskytla u obou genderů
Poznámka 2: Ženy zájmy podle genderu nedělily. Z mužů zájmy genderově dělilo 21 %.

typy stále existují?

Aby bylo možné odpovědět, je třeba se postupně zaměřit na tři oblasti – a) kdo genderové dělení zálib podporuje, b) podle čeho si naše zájmy vybíráme a kdo na to má vliv a c) jak spolu souvisí postavení jedince v kolektivu a jeho zájmy.

Kdo podporuje stereotypy

Pro ženy, které mají ve společnosti znevýhodňující postavení (např. Jarkovská et al. 2010, Bourdieu 2000), je lepší zájmy podle genderu nedělit, protože tím nepodporují stávající systém. U mužů je to však naopak. Skrze zájmy může docházet k udržování genderových nerovností. Z toho vyplynula i druhá hypotéza⁵, která byla ve výzkumu zcela potvrzena. V dotazníkovém šetření zájmy genderově dělilo pouze 13 % všech odpovídajících. Ale ve všech případech šlo o muže. Zatímco tedy 100 % všech žen uvedlo, že zájmy se podle genderu nedělí, více než pětina mužů (21 %) říká, že ano (více Tab. 3).

V rozhovorech se takové výsledky potvrzují tím, že muži pochybují o schopnostech dívek podobně jako primán Erik: „*Tak holky... jako pro ně moc není jako posilování nebo tak, protože*

jsou slabší.“ Ženy, jako např. oktávánka Eva, při skupinovém rozhovoru taková tvrzení vyvracejí: „*Znam takový holky, třeba co se mnou chodila na florbal, tak předtím chodila na judo.*“ Opakuje se tedy argumentace na základě genderových dichotomií a dívky více zohledňují případné překročení genderových hranic, schopnosti dívek vykonávat i chlapecké zájmy nebo individuální rozdílnost dívek a to, že ne všechny musí vykonávat dívčí zájmy.

Pro oba gendery je také společné stále porovnávání podle normy, kterou vytvářejí muži. Z toho důvodu je i mužský výkon zájmu, který je hodnocen jako ženský, brán jinak a na vyšší, profesionálnější úrovni. Tento posun ukazuje oktáván Martin: „*Třeba malování může být i pro kluky, může dělat nějaký design a tak.*“

Mužská genderová diferenciací zájmů se ale také lišila ve zkoumaných věkových skupinách, a to podle jejich genderového složení. V primě, která je charakteristická genderovou nevyvážeností (viz Tab. 2), tvořil podíl zájmy genderově dělicích chlapců celých 30 %. Ve starší skupině, kde byly obě třídy genderově vyváženější, bylo toto procento podstatně nižší (17 % a 7 %).

5 H2: v obou věkových skupinách budou muži více než ženy zájmy genderově členit.

Původce zájmu

Dalším bodem je, kdo nás k našim zájmům vede a jestli toto vedení je, nebo není v souladu s existujícími stereotypy. Výsledky výzkumu ukazují, že v mladším věku má na výběr zájmů větší vliv rodina, tedy, že rodiče chtěli, aby dítě daný zájem vykonávalo. Ilustrovat je to možné na citaci z rozhovoru s oktávánem Petrem: „*Asi taky záleží dost na těch rodičích... třeba říkali, že by bylo dobrý, abych si něco našel... tak jsem vyzkoušel spoustu sportů... a do dneška toho nelituju.*“

S rostoucím věkem vliv rodičů klesá, naopak narůstá vliv kamarádů/ek, médií a vlastních rozhodnutí. Postupně zkoušíme a poznáváme různé zájmy a zájmové aktivity, ze kterých si vybíráme, stejně jako to říká oktávánka Tereza: „*Já si myslím, že jo, že člověk nějak doroste do nějakých určitých zájmů... že jakoby, nevím, prostě v primě třeba ještě tolik neví, co by ho přesně mohlo bavit, že spíš tak jako zkouší.*“

Uvedené citace reflektují původ zmíněného paradoxu ukrývajícího se v myšlení informátorů/ek. v současné společnosti je kladen velký důraz na individualitu jedince (Beck 2011). Člověk např. zkouší a hledá zájmy a nelituje toho. Zároveň se ale ukazuje, že jedinec se nikdy nerozhoduje neutrálně, ale vždy pod vlivem sociálních skupin. Nejdříve primárních, tedy rodiny (Cooley 2006 [1962]), později více sekundárních – přátel, ale i médií. Dochází tak k socializaci a reprodukci společenských norem i nerovností. Nicméně vlivem důrazu na individuální volby jsou přetrvávající normy a hodnoty méně reflektovány.

Genderově typické a netypické zájmy a postavení v kolektivu

Výzkum prokázal, že zájmy jedince mají přímý vliv na jeho postavení v kolektivu, a to jak v obecné ⁶, tak v genderové rovině. Pokud má jedinec zájmy, které odpovídají genderovým normám, je vše v pořádku, pokud má ale zájmy, které těmto normám neodpovídají, něco v pořádku není.

⁶ Obecnou rovinou se myslí, že pokud jedinec nemá mimoškolní zájmy, není brán jako konformní a může být z kolektivu až exkludován:

Eva (oktáva, skupinový r.): *Třeba (jméno) ta se nabaví s nikým.*

Martin (oktáva, skupinový r.): *Ta asi nemá žádný koničky.*

Eva (oktáva, skupinový r.): *Ne, ta má jenom učení.*

Dopady genderově netypických zájmů na postavení jedince mají dvě úrovně. Zprvée přijetí v kolektivu daného zájmu, zadruhé přijetí v jiném sociálním okolí. Podstatou těchto dopadů je fakt, že zájem vykonává někdo, komu podle jeho genderu není připisován.

V případě přijetí v kolektivu určitého zájmu záleží na tom, jestli je daný kolektiv, do kterého aktér/ka vstupuje, mužský, anebo ženský. Dívky se ukazují jako více tolerantní a přístupné „vetřelci“ v jejich zájmu, zatímco chlapi dívku mohou také přijmout, ale nijak jí pozici neusnadní, spíše o ní budou pochybovat.

Tereza (oktáva): *Že jakoby, třeba na tu holku budou koukat trošičku jako „ty si jenom holka, ty to prostě nemůžeš, nemůžeš tomu tolik rozumět“, ale třeba ji budou brát, ale jakoby budou tam mít pořád takovej ten odstup a ty holky k tomu klukovi budou mít asi pořád přístup jako „jé to je roztomilý“, že jako je to trošičku neobvyklý, dejme tomu.*

Tazatel: *A třeba u těch holek co hrajou hokej?*

Filip (prima): *No tak jako když to zvládnou... (pochybovačně)*

V těchto interpretacích je také vidět hodnocení podle mužské normy. Muž v dívčím zájmu se stává slabším, zatímco dívka vstupující do silnějšího prostředí musí prokazovat své schopnosti. Jak ale ukazuje Lucka (prima, skup. r.), dívka prokazující své schopnosti ale nesmí být zase až příliš úspěšná, pak by mohlo dojít k jejímu vylučování z kolektivu: „*No že je třeba lepší, že by to třeba nedopustili.*“

Opačnou situaci lze identifikovat při přijímání v dalších kolektivech. Jak ilustrují úryvky skupinových rozhovorů v primě a oktávě, tak zatímco v kolektivu daného zájmu má snazší přijetí muž, v jiném sociálním okolí je lépe nahlížena dívka s netypickým zájmem:

Oktáva:

Tazatel: *Jak bere okolí ty lidi s netypickým zájmem?*

Petr: *Já pokud znam kluka, co tancuje, tak pokud nejsme až takový kamarádi, nebo i když jsme dobrý kamarádi, tak si vždycky rejpu.*

Eva: *Hmm.*

Michal: To jo.

Petr: I když ze srandy, tak je to... ne divný...

Michal: .. dívčí...

Petr: ...ne, je to nezvyklý prostě...

Karolína: Ale je to prostě divnější u kluků ne, když dělají dívčí.

Petr: Jo to jo, když třeba holka dělá klučičí sport, tak je to spíš zajímavý.

Prima:

Martina: Třeba kdyby se kamarádil s klukama, který by byli jako takoví machři, a pak by se dal na ty mažoretky, tak už by se s nim nebavili... že by nebyl tak drsný.

Radek: Že kdyby třeba něco udělal, tak by mu řekli „ty jsi mažoretky, ty mlč.“⁷

Tazatel: A co třeba ta holka, co by hrála rugby?

Radek: No tý by se třeba i báli...

Martina: Třeba by se s ní kluci víc bavili, že je drsná, že hraje rugby.

Na otázku, jestli dopady genderově netypického zájmu jsou horší pro chlapce, nebo pro dívky, tak není jednoznačná odpověď. Muži mají snazší přístup do kolektivu daného zájmu, ale zároveň to pro ně znamená oslabení vlastní pozice v dalších sociálních vazbách. Dívky jsou naopak lépe přijímány okolím, ale musí prokázat své schopnosti. Jak ale ilustrují odpovědi Martina a Hanky, jen do jisté míry. Tolerance genderově netypického zájmu je možná, jen pokud dívka zároveň splňuje stereotypní atributy ženství a zůstává pro své sociální okolí krásná. Jedná se ojev, který Bourdieu (2000) popisuje termínem tělesná hexis. Tím označuje tělesné, viditelné projevy určité dlouhodobější (sociální) praxe. Větší zapojení se do genderově netypického zájmu může být bráno až jako „přestup“ k druhému pohlaví, protože se projeví i fyzickou změnou těla tak, že se začne přibližovat tradičním charakteristikám druhého genderu, což už akceptováno není:

Martin (oktáva): Když dělá holka něco

neholčičího, tak se k tomu to okolí staví líp, než kdyby ten kluk dělal něco netradičního... asi je to taky daný tím, že chlap by prostě měl být takovej jakoby chlap. (...) Záleželo by třeba na tej její postavě. Kdyby to byla jako fakt pěkná holka a hrála rugby, tak...(pokřčení rameny) ...proč ne. Ale kdyby jí to po čase měnilo, kdyby začala disponovat nějak víc svalama a stala by se z ní spíš taková, jako kluk-holka, tak by se mi to asi nelíbilo.

Hanka (oktáva): Rodiče maj tu svou princezničku a ona najednou hraje ten fotbal a ostříhá si vlasy, a nevim, co dělá všechno, tak jim to může přijít divný.

Genderově netypický zájem má tak na sociální život jedince dopad vždy. Paradox předkládané tolerance a reálných rozdílů je možné vysvětlit tím, že dochází k rozporu různých úrovní vnímání genderu. Systémová dimenze stojí v protikladu k rovině individuální a interakční. Rovnost je tak sice teoreticky, oficiálně možná a lidé mají stejné možnosti a šance, ale prakticky se v žité realitě drží klasické stereotypy a nerovnosti.

Na závěr je ale dobré zmínit ještě jeden fakt vyplývající z rozhovorů a ilustrovaný úryvkem rozhovoru s Martinem, který říká, že ani tolik nezáleží na tom, jestli jde o zájem splňující genderové normativy, ale spíše o to, jestli je v něm aktér/ka úspěšný/á:

Martin (oktáva): Já si myslím, že vyzdvihované je hlavně za to, když je v něčem dobrej... asi nezáleží na tom v čem, ale když něco děláš a jsi v tom dobrej, tak si myslím, že se to bere velmi dobře.

Je tedy třeba překonat překážky, které způsobuje stávající genderová struktura, což není snadný úkol. Pokud se to ale jedinci podaří a ve svém zájmu bude úspěšný, může pomoci k prolomení genderově stereotypních zábran a postupnému odstranění předsudků zapříčiňujících nerovnosti.

ZÁVĚR

Výsledky výzkumu ukazují, že gender může hrát významnou roli ve výběru i výkonu zájmů a zájmových aktivit, které se současně podílejí na sociálním postavení jedince. V prvé řadě výzkum přinesl zjištění, že se u dívek a chlapců liší množství volného, v chápání aktérů/ek ničím nevyplněného času, který je možné přetavit

⁷ Český jazyk nemá dostatečnou slovní zásobu pro oba gendery – zde např. chybí mužský tvar pro mažoretku.

na čas vyplněný, smysluplný, naplněný zájmy. Dívky kvůli společenským představám o genderově rozdílném přístupu ke vzdělávání více volného času vyplňují školní přípravou, zatímco chlapci svými zájmy.

V rámci zájmů a zájmových aktivit dochází k neustálému znovu-ustavování nerovného postavení mužů a žen. Ženy vykonávají zájmy odpovídající charakteristikám ženství, muži naopak mužství. Genderové stereotypy jsou předávány pomocí genderového habitu a tělesného hexis, tedy toho, jak si společnost představuje podobu, chování a jednání správné ženy a správného muže (Bourdieu 1998). Tyto představy jsou reprodukovány ranou socializací v rodině i následně vlivem sekundárních sociálních skupin – přátel a médií – a jsou často založené na vkládání sociálních významů do biologických odlišností mužů a žen (více např. Lorber 1994, Šmausová 2008).

V průběhu projektu se objevil i paradox *předkládané rovnosti*, který stereotypy, předsudky a nerovnosti posouvá z vědomé úrovně do úrovně podvědomí, a ztěžuje tak jejich odstranění. Paradox spočívá v implicitním genderovém dělení zájmů, i když explicitně zůstává rozdělení většinou nevyjádřeno. Dochází tedy k rozporu jednotlivých úrovní genderu, kdy v systémové rovině jsou lidem otevírány cesty svobodných rozhodnutí, ale v protikladu k tomu stojí úroveň individuální a interakční, které odrážejí zakořeněnost a stále opakování stereotypů.

Výzkum prokázal, že to, co naopak může přispět k postupnému odstranění stereotypních představ a názorů, je vlastní zkušenost s překročením genderových rámců. Podle logiky práce Deutsch (2007) můžou individuální zkušenosti nabyté a dále předávané v interakcích nabourat stereotypní systém a přispět k žitým, tedy reálným, změnám postojů a k větší rovnosti.

SEZNAM LITERATURY

- Bem, S. L. 1993. *The lenses of gender: transforming the debate on sexual inequality*. Yale University Press.
- Bauman, Z. 2004. *Individualizovaná společnost*. Mladá fronta.
- Beck, U. 2011. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadyláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Bryman, A. 2006. „Integrating quantitative and qualitative research: how is it done?“ *Qualitative Research* 6: 97–13. <http://www.sagepub.com/bjohnsonstudy/articles/Bryman.pdf>.
- Buyse, J. A. M., Embser-Herbert, M. S. 2004. „Constructions of Gender in Sport: An Analysis of Intercollegiate Media Guide Cover Photographs.“ *Gender and Society* 18(1): 66–81. <http://www.sagepub.com/lunestudy/fr/genderBias.pdf>
- Connel, B. 2002. „Hegemonic masculinity.“ In *Gender: A sociological reader*. Ed. S. Jackson, S. Scott. New York: Routledge. S. 60–63.
- Cooley, C. H. 2006 (1962). „Primary Groups.“ In *Seeing ourselves: classic, contemporary, and cross-cultural readings in sociology*. 7th ed. J. J. Macionis a N. V. Benokraitis. Upper Saddle River: Prentice Hall. S. 130–133.
- Corbin, J., Strauss, A. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Nakladatelství Albert a Sdružení Podané ruce.
- Creswell, J. W. 2008. *Research Design: Qualitative Quantitative and Mixed Methods Approaches* (2nd edition). SAGE Publications.
- Crouter, A. C., McHale S. M., Tucker, C. J. 2001. „Free-Time Activities in Middle Childhood: Links with Adjustment in Early Adolescence.“ *Child Development* 72: 1764–1778.
- Čech, T. 2002. *Volný čas a způsob jeho trávení školáky*. <http://www.skolavpraxi.cz/index.php?ID=660>.
- Deutsch, F. M. 2007. „Undoing gender.“ *Gender and Society* 21(1): 106–127.
- Doubek, D. 2002. „Kluci v osmé třídě.“ In *Pražská skupina školní etnografie. 8. třída: příloha závěrečné zprávy o řešení grantového projektu GA ČR 406/00/0470 „Žák v měnících se podmínkách současné školy“*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. <http://userweb.pedf.cuni.cz/kpsp/etnografie/vyzkum/8/doubek.pdf>.
- Fenstermaker, S., West, C. 1995. „Doing Difference.“ *Gender and Society* 9 (1): 8–37.
- Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Jarkovská, L. 2009. „Genderová reprodukce v každodennosti školní třídy: Etnografický výzkum.“ Masarykova univerzita. Disertační práce.
- Jarkovská, L., Lišková, K., Šmidová, I. a kol. 2010. *S genderem na trh: Rozhodování o dalším vzdělávání patnáctiletých*. Praha–Brno: SLON (ve spolupráci s Masarykovou univerzitou).
- Kolářová, M. 2008. „Vnímání a konstruování sociální třídy a zařazování se do třídy.“ In *Vnímání a*

utváření sociálních distancí a třídních nerovností v české společnosti. Kolářová, M., Vojtíšková, K. Praha: SÚ AV ČR. S. 52–70.

Lorber, J. 1994. „*Night to His Day` : The Social Construction of Gender*“. Excerpts from: *Paradoxes of Gender* (Chapter 1). Yale University Press.

Martin, E. 2002. „The egg and the sperm: How science has constructed a romance based on stereotypical male-female roles.“ In *Gender: a sociological reader*. Ed. S. Jackson, S. Scott. New York: Routledge. S. 385–389.

MacLeod, J. 2004. *Ain` t no Makin` it: Aspiration & Attainment in a Low-Income Neighborhood*. Westview Press, Inc.

Messner, M. A. 2002. *Taking the Field: Women, Men, and Sports*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Nochlin, L. 2002. „Proč neexistovaly žádné velké umělkyně?“ In *Neviditelná žena*. Ed. M. Pachmanová. Praha: One woman press. S. 25–63.

Rybová, M. 2001. „Holky 2000.“ In *Pražská skupina školní etnografie. 6. třída: příloha závěrečné zprávy o řešení grantového projektu GA ČR 406/00/0470 „Žák v měnících se podmínkách současné školy“*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy. <http://userweb.pedf.cuni.cz/kpsp/etnografie/vyzkum/6/rybova.pdf>.

Šmausová, G. 2008. *Kdopak by se genderu bál?* <http://www.cec-wys.org/prilohy/1dc3aec4/Kdopak%20by%20se%20genderu%20bal.pdf>.

West, C., Zimmerman, D. H. 2008. „Dělat gender.“ *Sociální studia* 1(5): 99–120.